

CERCETAREA PALEOLITICULUI DE LA ÎNCEPUTURI ȘI PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

*Adrian Nicolae**

* Universitatea “Valahia” din Târgoviște; nicoladrian@gmail.com

Abstract. From Khaemwese, a son of Rameses the Great, to the most important personalities of the 19th century’s science: Boucher de Perthes, Schmerling or Gabriel de Mortillet, the paleolithic archaeological research has proved to be one of the most debated science disciplines. These aspects become extremely relevant factors in what is supposed to be the revealing of both historical research and of the way archaeology has evolved towards the science it is today and towards what we now know about the Paleolithic.

Keywords: Paleolithic, Neanderthal, evolution, prehistory, *Homo sapiens*, archaeology.

1. Concepții, interpretări și analize ale descoperirilor arheologice efectuate înainte de 1856

1.1. Scurt istoric al interpretării descoperirilor arheologice din Antichitate și Evul Mediu

Dovezi ale existenței unor lumi mult mai vechi, diferite față de cele ale contemporanilor din Antichitate sau Evul Mediu, au ieșit la iveală cu regularitate, fie că a fost vorba de resturi litice sau fosile. Interpretările lor, însă, au diferit substanțial de la o perioadă de timp la alta. Xenofan din Colofon (570–480 îHr) este, probabil, primul gânditor de la care ne-au parvenit scrieri în care se face trimitere la natura fosilelor și în care se încearcă o primă interpretare a lor. El definea resturile fosile ale nevertebratelor marine ca urme ale unor organisme dispărute și concluziona în secolul al VI-lea îHr că, în trecutul îndepărtat, uscatul fusese acoperit de ape, idee reluată ulterior de alți gânditori eleni (Herodot, Eratostene sau Strabon), iar în secolul al XV-lea, de către Leonardo da Vinci¹. Este o primă încercare de explicare a trecutului prin prisma fosilelor și într-o altă formă decât cea oferită de mituri și tradiții orale, încercare făcută într-o lume din ce în ce mai interesată de originile vieții și ale speciei umane.

Acest articol a beneficiat de suport financiar prin proiectul “*Doctorat European de Calitate - EURODOC*”, Contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155450, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

¹ Leshner, 2014 (a se vedea sursa bibliografică).

De altfel, interesul pentru trecut era unul crescut încă din lumea antică și încă de dinainte de perioada clasică a elenismului, susține arheologul și antropologul canadian Bruce Graham Trigger în volumul *A History of Archaeological Thought*. Astfel, Trigger trimite originile “conștiinței trecutului” acum circa patru milenii, în timpul celei de a XII-a dinastii egiptene (1991–1786 îHr), perioadă în care încep construcțiile mormintelor regale. Tot Bruce Graham îl menționează pe Khaemwese, un fiu al lui Ramses al II-lea, “cel a cărui faimă de înțelept și magician avea să dureze până în perioada greco-romană”², ca pe unul dintre primii erudiți care au încercat să aducă la lumină valorile trecutului, cunoscute fiind eforturile lui Khaemwese de a studia cultele asociate cu monumentele străvechi din apropiere de Memphis. În aceeași ordine de idei, în secolul al VI-lea îHr, o colecție impresionantă de artefacte babiloniene, culese de Bel-Shalti-Nannar, o fiică a regelui Nabonidus, este descrisă ca un prim muzeu de antichități al lumii.

Un astfel de interes al literaților antici față de mărturiile fizice ale trecutului este unul cu puternice valențe religioase. “Existau convingeri conform cărora zeii sau o serie de eroi mitologici creaseră civilizația într-o formă perfectă, în timpuri imemorabile. Cu timpul, oamenii ar fi decăzut, iar artefactele sau fosilele descoperite ocazional erau legături directe cu acest trecut ideal. Datorită apropierii lor temporale față de momentul Creației, unor astfel de resturi li se atribuiau adesea puteri supranaturale”³.

Conform lui Trigger, interesul față de vestigiile trecutului este, paradoxal, relativ scăzut în lumea clasică greco-romană, deși operele lui Homer sau Hesiod au oferit o imagine destul de elocventă asupra tranziției de la Epoca Bronzului la Epoca Fierului și chiar speculații vizavi de o perioadă de timp în care armele și uneltele erau create din piatră. Sunt opere care l-au determinat pe filosoful latin Titus Lucretius Carus (99–55 îHr) să facă referire, în opera *De rerum natura*, la o tranziție temporală de la tehnologia litică la cea de bronz, apoi la cea de fier. Însă astfel de idei filosofice erau lipsite aproape complet de aspectul practic. “A fost ca și cum nu s-ar fi conștientizat deloc faptul că rămășițele materiale din trecut ar fi putut fi folosite pentru a testa numeroasele conflicte filosofice cu privire la originea umanității sau opiniile generale care vizau istoria omenirii ce au caracterizat civilizația clasică”⁴.

Interesant este că tradițiile populare elene menționează așa numitele *kerania* (*ceraunia* în latină), denumire care nu înseamnă altceva decât “fulgere” și care face trimitere la materialul litic preistoric descoperit întâmplător⁵. Astfel de artefacte erau văzute ca rezultate directe ale acțiunii fulgerelor și erau, conform credințelor vremii, posesoare ale unor calități magice. De altfel, o atare concepție a fost păstrată și chiar propagată în Evul Mediu creștin de către o parte a clerului și a învățaților vremii.

“*Keraunia* erau, în fapt, topoare de piatră, pumnale, dălți, vârfuri de sulite sau de săgeți însă, tributar concepțiilor vremii, se credea că, de fiecare dată când

² Trigger, 2006, p. 29.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 30.

⁵ Goodrum, 2002, p. 255-269.

*un fulger lovește pământul, un astfel de obiect cădea din cer, făcându-se o abstracție totală de la posibilitatea ca acestea să fie creații umane*⁶. Spre exemplu, în secolul al XI-lea, episcopul Marbodius din Rennes (1035–1123), într-un poem intitulat *Liber Lapidum*, subliniază modul în care aceste “fulgere” (ceraunia) îl pot proteja pe posesorul lor de trăsnete, de înec, cum îl pot favoriza în luptă sau cum îi pot oferi un somn liniștit. O idee similară se regăsește în secolul al XIII-lea la preotul danez Henrik Harpestræng (?–1244), cel care menționează faptul că “fulgerele” sunt eficiente împotriva vrăjilor⁷.

Astfel de superstiții și interpretările generate de acestea nu trebuie să mire. Cel puțin în lumea creștină medievală, singurul adevăr acceptat era cel al Bibliei. Lumea era relativ nouă, iar oamenii simpli și cei învățați deopotrivă nu aveau o conștiință a trecutului. În accepțiunea generală, timpurile biblice era aceleași cu cele medievale, motiv pentru care se explică lipsa de interes față de orice obiect litic sau fosil care ar fi putut fi interpretat prin prisma naturii reale a acestuia.

1.2. Epoca renescentistă și primele abordări științifice asupra “fosilelor”

Dezvoltarea economico-socială care marchează finalul feudalismului în Italia, cel puțin în partea nordică, a generat un veritabil curent de interes față de lumea clasică greco-romană. Descoperind valorile antice, intelectualii renescentiști din orașele state ale Italiei atribuiău, prin asocierea cu această lume aproape uitată, un trecut glorios cetăților emergente din peninsula și, în același timp, întăreau ideea teologică creștină a degenerării culturale continue a omenirii⁸. Pe un astfel de fundal apar personalități complexe ale lumii științifice, așa cum este cazul lui Ciriaco de Pizzicoll (cunoscut și sub numele de Cyriacus de Ancona, 1391–1452), supranumit “părintele arheologiei”, negustor literat care și-a dedicat o mare parte din viață studiului civilizației greco-romane. Călătorind în Grecia și estul Mediteranei, Ciriaco de Pizzicoll a analizat cu atenție ruinele greco-romane, a realizat sute de desene ale acestora, a colecționat cărți și artefacte antice, relevând o lume inedită și marcând un trend care va cuprinde rapid întreaga Europă Occidentală.

Un alt pas important în înțelegerea trecutului, deși reprezintă doar o etapă incipientă, a început în secolele XV–XVI, odată cu startul epocii explorărilor geografice. Cele două Americi, Africa, insulele din Pacific au dat atunci ocazia navigatorilor europeni să întâlnească societăți aflate încă în stare tribală, implicit necunoscătoare ale metalelor. “Inițial, descoperirea unor astfel de grupuri umane, care nu cunoșteau tehnica prelucrării metalelor și care abundau în practici contrare învățaturii creștine, a părut să confirme viziunea tradițională medievală, aceea că odată cu îndepărtarea de Orientul Mijlociu, locul în care se credea că existase Edenul, cei care s-au aventurat spre vest sau est au pierdut contactul cu Dumnezeu și au degenerat atât moral cât și tehnologic. Însă, treptat, s-a dezvoltat o viziune alternativă, plecând de la uneltele și armele tribale și compararea acestora cu acele ceraunia (keraunia) descoperite pe teritoriul Europei, o viziune care făcea o paralelă între

⁶ Johanson, 2009, p. 131.

⁷ *Ibidem*, p. 133.

⁸ Trigger, 2006, p. 35.

“oamenii primitivi” și europenii preistorici. Însă a durat mult timp până ce această paralelă să fie acceptată și chiar și mai mult ca implicațiile sale să fie înțelese”⁹.

Poate cea mai importantă etapă a acestui proces a reprezentat-o însă încadrarea corectă a artefactelor litice ca obiecte create de om și nu ca resturi de fulgere sau de altă natură supranaturală, deși procesul de schimbare a mentalității populare și teologice nu a fost deloc unul ușor. De asemenea, extrem de importantă s-a dovedit clasificarea corectă a fosilelor. Și asta pentru că, până în secolul al XVII-lea, “termenul de fosilă a fost folosit în sens strict literar (din latinescul *fossilis*, care înseamnă “dezgropat”), și făcea trimitere la absolut toate fosilele organice, mineralele sau artefactele preistorice care erau descoperite”¹⁰. De altfel, subliniază istoricul Martin J. S. Rudwick, înțelesul original al termenului nu a dispărut nici astăzi, acesta supraviețuind în expresia “combustibili fosili”, expresie care se referă la petrolul sau cărbunele extras din subteran¹¹.

Naturalistul italian Fabio Colonna (1567–1640) este unul dintre primii naturaliști care face o diferențiere între diferitele tipuri de “fosile” și unul dintre pionierii științelor naturale renascentiste care a susținut că natura unora dintre ele este organică. Un pas extrem de curajos într-o lume dominată încă de convingerea că resturile fosile cresc spontan în roci și că acestea reprezintă o alternativă anorganică la organisme vii¹². Alături de el, geologul german Georg Pauer (1494–1555), cunoscut și sub numele de Georgius Agricola, își exprimă opinia vizavi de natura obiectelor litice în opera *De natura fossilium*, publicată în 1546, și este unul dintre primii savanți care susține că acestea sunt creații umane¹³. O idee împărtășită și de naturalistul italian Ulisse Aldrovandi (Aldrovantus, 1522–1605), cel care, în volumul *Musaeum Metallicum*, publicat în 1648, întărea ideea că acele vestite obiecte de piatră, denumite popular ceraunia, descoperite peste tot în lume nu sunt obiecte supranaturale ci, în fapt, sunt simple creații umane¹⁴.

O lovitură puternică dată concepțiilor împământenite a fost lansată apoi de istoricul italo-spaniol Pietro Martire d'Anghiera (1457–1526), cel care, studiind populațiile amerindiene din Caraibe, America de Nord și America Centrală, face o analogie etnografică și stipulează ideea că în Europa, în timpuri uitate, ar fi existat oameni care nu aveau cunoștință de tehnica prelucrării metalelor. În 1655, o lucrare anonimă, intitulată *Prae-Adamitae*, lucrare al cărei autor avea să fie curând identificat în persoana teologului francez Isaac La Peyrere (Pererius, 1596–1676), aducea o nouă idee scandaluoasă în viziunea Bisericii Romano-Catolice, aceea că înainte de momentul creației lui Adam și a Evei, existaseră și alți oameni, preadamii, implicând existența a cel puțin două momente ale Creației. În viziunea lui La Peyrere, Adam ar fi fost strămoșul poporului evreu, nu al întregii omeniri, iar lumea, dacă scrierile din China care fuseseră

⁹ *Ibidem*, p. 52.

¹⁰ Rudwick, 2014, p. 37.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Idem*, 2008, p. 42.

¹³ Trigger, 2006, p. 53.

¹⁴ Johanson, 2009, p. 135.

deja traduse de preoți iezuiți, precum și monumentele din Egipt și Babilon, aveau dreptate, istoria umanității se întindea nu pe cinci sau șase milenii, ci pe mai multe zeci de mii de ani. “*A fost o idee extrem de tulburătoare, în primul rând pentru că nega cuvântul Bibliei, singurul adevăr acceptat în acea perioadă și îl îndepărta pe om de Creatorul său și de responsabilitatea unei răspunderi în fața acestuia. O amenințare la adresa societății însăși și a principiilor morale care se aflau la baza acesteia*”¹⁵. De altfel, Isaac La Peyrere a fost arestat, cărțile sale au fost arse public, iar autorul a fost obligat să se decică de tot ceea ce scrisese, în mod public, și nu o dată ci de două ori.

Poate cea mai importantă lucrare, din acest punct de vedere, a fost, însă, cea a superintendentului Grădinii Botanice din Vatican și medicul personal al Papei Clement al VII-lea, Michele Mercati (1541–1593). Pentru mulți istorici, Mercati este considerat primul erudit care a recunoscut natura umană a cerauniilor, însă o astfel de idee este una controversată, atâta vreme cât lucrarea lui Mercati, *Metallotheca*, a fost publicată la peste un secol după moartea italianului¹⁶. În capitolele al 15-lea și al 16-lea ale cărții sale, dedicată studiului mineralelor și fosilelor, Michele Mercati aduce în discuție natura așa numitelor ceraunia. Conform lui Mercati, existau două opinii în ceea ce privea natura unor astfel de obiecte. Prima, cea populară, era, așa cum menționam mai devreme, cea care susținea că obiectele de acest gen sunt aruncate pe pământ de către fulgere. Cea de a doua, cea pe care o agreea el însuși, era aceea care susținea că ceraunia reprezintă creații umane. În favoarea ideii sale, Mercati citează Biblia, susținând că în Cartea Sfântă există referiri clare la circumcizii efectuate de către evrei cu ajutorul unor cuțite de piatră. Tot Mercati este cel care readuce în atenție opera lui Lucretius Carus, *De rerum natura*, și viziunea acestuia cu privire la tranziția de la tehnologia litică la cea de bronz, apoi la cea de fier. Comparând ceraunia cu vârfulurile de sulice sau săgeți aduse din cele două Americi, existente în colecția Vaticanului, Mercati observa similarități evidente și, concluziona acesta, cerauniile nu erau altceva decât creații umane dintr-o perioadă veche, o perioadă în care metalul nu era cunoscut¹⁷.

“Mercati a mers cu concluziile și mai departe. El a observat că unele dintre ceraunia semănau izbitor cu vârfulurile de săgeți amerindiene și, mai mult, că ele fuseseră create prin cioplire cu ajutorul altei pietre. El recunoștea chiar și capătul ce trebuia atașat de tija de lemn. Însă toate aceste observații au ridicat o problemă importantă: de ce europenii străvechi ar fi folosit unelte de piatră în locul unora de metal, atâta vreme cât scrierile biblice susțineau că metalurgia fusese inventată de Cain la scurtă vreme după momentul Creației? Iar la această întrebare, Mercati a oferit un răspuns interesant și ingenios. El a sugerat că în urma potopului din vremea lui Noe, fiii și urmașii acestora care s-au împrăștiat prin lume s-au împărțit în grupuri, unele dintre ele uitând tainele metalurgiei. Astfel, sugera Mercati, în Italia,

¹⁵ Ruwick, 2014, p. 26-27.

¹⁶ *Metallotheca* a fost publicată doar în anul 1717 astfel încât extrem de puțini oameni au avut acces la informațiile prezente în manuscrisul original.

¹⁷ Goodrum, 2008, p. 493-495.

acolo unde ceraunia erau des descoperite în zonele rurale, primii oameni folosiseră arme și unelte din piatră, până ce fierul a fost reintrodus în uz prin comerț cu alte nații”¹⁸.

Idei similare cu ale lui Mercati s-au dezvoltat în Anglia, odată cu cunoașterea mai amănunțită a popoarelor din Lumea Nouă. “William Dugdale (1605–1686), un anticar britanic, susținea în 1656 că astfel de creații litice, descoperite pe teritoriul țării sale, aparținuseră britanilor și că aceștia le folosiseră înainte de a utiliza fierul, ipoteză preluată și dezvoltată de ginerele lui Dugdale, Robert Plot (1640–1696) în 1686. Asistentul lui Plot, Edward Lhwyd, făcea în 1699, o comparație între obiectele litice preistorice din Britania și cele din America de Nord, prezentând similaritățile dintre ele. Episcopul Charles Lyttelton specula în 1766 că uneltele de piatră au fost create înaintea celor de metal și trimitea originea acestora într-o perioadă pre-romană ... Până în secolul al XVIII-lea, astfel de observații întăriseră ideea din ce în ce mai clară că artefactele litice pot fi o sursă valoroasă pentru studiul trecutului, precum și o curiozitate demnă de a fi înregistrată în rapoartele topografice”¹⁹. Joseph-Francois Lafitau, misionar iezuit francez, compară de asemenea, ceraunia cu creațiile litice ale amerindienilor și, în cele două volume ale lucrării sale *Mœurs des sauvages amériquains comparés aux mœurs des premiers temps*, publicată în anul 1724, propune o primă definiție a Epocii de Piatră²⁰. “Însă, fără date cronologice certe și în lipsa dovezilor arheologice, concepția conform căreia utilizarea fierului și lipsa cunoștințelor despre acesta puteau coexista a fost cea care a primat. Până în secolul al XIX-lea, nu existau dovezi care să ofere o perspectivă asupra istoriei umane mai plauzibilă decât cea a degenerării. Sancțiunile religioase impuse de cei care susțineau astfel de idei au determinat, de asemenea, ca o atare concepție să nu fie atacată”²¹.

O puternică dovadă în favoarea vechimii utilajelor litice și a naturii lor umane a venit în anul 1685. În luna iunie a aceluși an, în apropiere de Cocherel, o mică așezare din nordul Franței, seniorul local, din dorința de a oferi o cantitate mare de piatră pentru lucrările de îndiguire a râului Eure, decide să folosească în acest scop două blocuri monolitice pe care trei bărbați misterioși le dezgropaseră cu 15 ani înainte. La baza acestora, aceștia descoperiseră două schelete umane, însă nimeni nu a dat importanță descoperirii, localnicii fiind convinși că rămășițele umane aparțin unor războinici uciși în bătălia de la Cocherel, care avusese loc la 16 mai 1364. Reluând săpăturile la baza blocurilor monolitice, pietrarii au descoperit un mormânt în care se aflau nu mai puțin de douăzeci de schelete umane, alături de care au fost identificate mai multe vârfuri de sulită și topoare de piatră²². Extrem de mediatizată la vremea respectivă, descoperirea a atras atenția preotului benedictin Dom Bernard de Montfaucon (1655–1741), personalitate enciclopedică, specialist în perioada antică, fondator al disciplinei

¹⁸ *Ibidem*, p. 496-497.

¹⁹ Trigger, 2006, p. 53-54.

²⁰ Johanson, 2009, p. 136.

²¹ Trigger, 2006, p. 55.

²² Michel, 1851, p. 75.

științifice a paleografiei și unul dintre părinții arheologiei moderne. De Montfaucon a analizat amănunțit topoarele și vârfulurile de sulică și a încercat să justifice, citând mai multe surse antice, că acelea erau într-adevăr arme realizate din piatră. Ulterior, de Montfaucon a atribuit osemintele și materialul litic din mormântul de la Cocherel unei națiuni străvechi ce nu avea cunoștință de prelucrarea metalelor²³. Aceasta a fost prima mare descoperire arheologică a lumii, o descoperire cu un impact puternic asupra contemporanilor, asupra concepțiilor vremii și una care avea să susțină ulterior, în secolul al XVIII-lea, ideea unei evoluții culturale a omenirii, mai degrabă decât degenerarea acesteia.

Un alt pas important a fost, fără îndoială, identificarea și diferențierea fosilelor animale de materialul litic sau minerale. Pictorul și geologul sicilian Agostino Scilla (1629–1700) publică, în singura sa lucrare științifică, o viziune revoluționară față de concepțiile religioase ale vremii, anume că resturile fosile de scoici aparțin unor viețuitoare din trecut și nu au o origine supranaturală, reluând întrucâtva ipoteza lui Xenofan din Colofon. Această abordare este urmată la scurtă vreme de studiile medicului danez Nils Stensen (Nicolas Steno, 1638–1686), cel care, disecând capul unui rechin uriaș, identifică în mod corect, observând similaritățile dintre dinții animalului și așa numitele *glossopetrae* (limbi de piatră) din tradițiile populare, că acestea din urmă sunt, în fapt, dinți fosilizați de rechin. În relativ același timp cu Steno, și independent de munca acestuia, filosoful și arhitectul englez Robert Hooke, fascinat de lumea descoperită de nou inventatul microscop, publică o lucrare numită *Micrographia* (1665) în care, printre altele, subliniază natura organică a lemnului fosilizat, a cărbunelui și a mai multor fosile de vietăți marine²⁴. Se făceau astfel pașii către o abordare complet nouă a istoriei naturale a Terrei, alta decât teologia naturală propusă de Biserica Romano-Catolică.

1.3. Controverse asupra “omului fosil” și descoperirea lui Philip Charles Schmerling

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, lumea academică europeană trăia un veritabil paradox. Epistemologia începea să primeze în fața determinismului religios, științele naturale câștigaseră teren în fața doctrinelor teologice și, totuși, pentru cea mai mare parte a savanților vremii, precum și pentru cler sau laici, singura abordare temporală a istoriei Pământului era cea oferită de Biblie și, mai ales, de interpretarea acesteia dată de arhiepiscopul irlandez James Ussher (1581–1656). În cea mai cunoscută operă a sa, *Annales Veteris Testamenti, a prima mundi origine deducti, una cum rerum Asiaticarum et Aegyptiacarum chronico, a temporis historici principio usque ad Maccabaicorum initia producto*, publicată în 1650, Ussher concluziona că Pământul a fost creat la 22 octombrie 4004 îHr, la ora 9 dimineața²⁵. Evident, existaseră și voci, cum era cea a marelui naturalist francez, Georges Louis Leclerc, Conte de Buffon, cel care susținuse, în monumentală sa operă, *Les époques de la nature*, că vârsta Terrei este cu mult mai mare decât

²³ Goodrum, 2002, p. 260-261.

²⁴ Rudwick, 2014, p. 40.

²⁵ *Ibidem*, p.11-14.

cea prezentată de Biblie (până la 132.000 de ani credea de Buffon), însă astfel de opinii rămăseseră minoritare²⁶.

Într-o astfel de lume, Parisul, și implicit Franța, deveniseră centrul european al științelor. Visul lui Napoleon, ca noua Franță să fie numărul unu în lume în toate domeniile, inclusiv cel științific, se materializa. *“În recentul Muzeu al Istoriei Naturale din Paris, douăsprezece noi scaune de profesori erau înființate, ceea ce era enorm. Patru dintre acestea au fost consacrate studiului fosilelor și a subiectelor conexe ... Două dintre poziții au fost oferite unor nume deja consacrate, geologului Barthélemy Faujas de Saint-Fond (1741–1819), în vârstă de 51 de ani, și marelui naturalist Jean-Baptiste de Lamarck (1744–1829), elev al Contelui de Buffon, acum în vârstă de 49 de ani. Alături de ei, doi lupi tineri, Étienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772–1844), de doar 21 de ani, și Georges Cuvier, de 25 de ani, un protejat al lui Lamarck. Evoluționismul intra în linie dreaptă”*²⁷.

Era cert că explicația dată de teologia naturală, aceea că resturile fosile aparțin unor viețuitoare care au dispărut pentru că nu au reușit să ajungă pe arca lui Noe, nu putea fi apărată cu date viabile. Stratele geologice suprapuse în care se găseau urmele fosile negau o atare ipoteză. George Cuvier a adoptat atunci o stratagemă intelectuală pentru a reconcilia dovezile geologice cu versiunea biblică a Creației. A apărut astfel ipoteza catastrofismului, ipoteză prin care Cuvier, fără a nega vârsta biblică a Terrei, susținea că întregi clase animale au dispărut în urma unor cataclisme, Biblia nementiionându-le decât pe cele recente²⁸.

Pe de cealaltă parte, mai vârstnicul Lamarck, propusese o viziune diferită față de cea a lui Cuvier, și una influențată de evoluționismul buffonian, transformismul, idee prin care el susținea că organismele vii, plante sau animale, fără a avea un strămoș comun, se adaptează continuu la mediu, transmițând anumite caracteristici din generație în generație, și astfel, transformându-se. Negând ideea fixității speciilor propusă de Cuvier, de asemenea, Lamarck susținea ideea unui Pământ cu mult mai vechi decât cel biblic, iar pe fondul unor asemenea contradicții între cei doi savanți francezi a început un surd război științific și mediatic²⁹.

Susținător al lui Napoleon I și susținut, la rândul său, de regimul bonapartist, Georges Cuvier urcă rapid atât pe scara socială, cât și pe cea academică. Victoria sa pare totală, odată cu încheierea campaniei din Egipt a lui Napoleon și cu aducerea în Franța a sute de mumii umane sau animale. În opinia lui Cuvier, cum nici măcar una dintre mumiile vechi de mii de ani nu prezenta vreo diferență față de speciile prezente, evoluția nu putea fi valabilă. *“Lamarck însă nu s-a lăsat deloc impresionat. El a intuit corect că transformarea speciilor este lentă, imperceptibilă în doar câteva mii de ani. Imperturbabil, el a publicat Philosophie zoologique, în 1809, prin care își reafirma convingerile transformiste. Un exemplu rămas faimos este cel al girafei, un animal care, afirma Lamarck, pornind de la o creatură cu gât scurt, și-a lungit*

²⁶ Leclerc, 1780, p. 50-52.

²⁷ Trinkaus-Shipman, 1996, p. 32.

²⁸ *Ibidem*, p. 33-34.

²⁹ *Ibidem*, p. 37-38.

treptat gâtul pentru a ajunge la ramurile cele mai înalte ale copacilor. Interesant este că Jean-Baptist de Lamarck, în același volum, face o aluzie la un strămoș simian al omului, fără a detalia însă schimbările pe care ar fi trebuit să le sufere un astfel de strămoș pentru a se transforma în om”³⁰.

Însă opiniile lui Cuvier erau cele care primau în mediile științifice occidentale, atât de mult încât aproape fiecare lucrare științifică din acea vreme se raporta la descoperirile și ipotezele sale. Astfel, la sfârșit de secol al XVIII-lea, un anticar englez, pe nume John Frere, descoperă la Hoxne, în Suffolk, Anglia, “la o adâncime de 3,5 metri”³¹, mai multe topoare de piatră în asociere cu resturi fosile animale. Frere publică o scrisoare către Secretariatul Societății Anticariilor în 1797 prin care își anunță descoperirea, scrisoare ce va fi publicată ulterior, în anul 1800, în revista de specialitate *Archaeologia*. Frere menționa în aceasta că, date fiind dovezile litice și fosile, se poate face referire la o lume care a existat cu mult înainte de momentul Creației. Și cu toate acestea, mesajul său a trecut aproape neobservat. Naturaliștii vremii, influențați de Cuvier, au ales să ignore o astfel de descoperire. În fond, Cuvier nega evoluția și, mai mult, era convins că rămășițe umane nu pot fi descoperite în același context cu cele ale animalelor dispărute. Pentru Cuvier, omul era o parte specială a Creației, fără antecedente în forme primitive³². Și cu toate acestea, dovezile care combăteau dogmatismul lui Cuvier începeau încet să se adune alături de cele deja existente.

Situl Bilzingsleben din Turingia, Germania, era cunoscut prin multitudinea de fosile animale încă din secolul al XVI-lea. Pe baza acestora, în 1710, David Siegmund Büttner (1660–1719), un preot protestant, geolog și paleontolog amator, scria o amplă lucrare intitulată *Rudera diluvii testes i.e. Zeichen und Zeugen der Sündfluth (Semne și dovezi ale potopului)*. Mai bine de un secol mai târziu, în 1818, geologul german Ernst Friedrich von Schlotheim (1764–1832) descoperea un craniu acoperit de calcit (astăzi dispărut) și mai mulți dinți umani alături de resturi fosile de mamut, urs de peșteră și rinocer lânos în același sit. Însă doctrina impusă de Cuvier susținea că, repet, omul fosil nu există. Astfel că resturile umane au fost catalogate, simplu, ca intruziuni într-un depozit fosil mult mai vechi³³.

Un alt sit cu o vechime apreciabilă este caverna Kent, din apropiere de Torquay, Anglia. Cele mai vechi dovezi ale explorării peșterii constau în două inscripții făcute pe stalagmite – două nume, alături de două date: *William Petre, 1571* și *Robert Hedges, 1688* – făcute probabil de cei doi, care vizitaseră peștera în anii respectivi. Însă de abia în 1824 aveau să apară și primele mărturii scrise despre descoperirile din situl cu pricina. Geologul Thomas Northmore (1766–1851), un apropiat al marelui paleontolog britanic William Buckland (1784–1856), se aventurează în peșteră la cererea prietenului său și descoperă mai multe resturi fosile de hienă și urs de peșteră,

³⁰ Trinkaus-Shipman, 1996, p. 38.

³¹ Inițial informația apare într-o scrisoare, din 22 iunie 1797, adresată de John Frere lui John Brand, secretarul Societății Anticariilor.

³² Jordan, 1999, p. 21; Cuvier, 1840, p. 347.

³³ Jordan, 1999, p. 19-21.

alături de unelte de piatră încrustate în calcitul peșterii. Vechimea lor, așa cum observa și Northmore, era evidentă. Dar și de această dată opinia lui Cuvier a primat³⁴. Ulterior, între anii 1825–'29, John MacEnery, preot și naturalist local, descoperă printre oasele fosile din Kent mai multe artefacte de piatră. Fără a avea experiență în paleontologie, MacEnery îi cere părerea lui Buckland, preot la rândul său, cel care, din nou, insistă asupra vârstei tinere a artefactelor, sugerând că ele au fost aruncate de celții antici în peșteră, acestea amestecându-se cu resturile fosile³⁵.

Același William Buckland efectuase o descoperire istorică cu doar un an mai devreme, în 1823, în peștera Paviland, Țara Galilor. Aici el identificase un schelet uman parțial, acoperit cu ocră roșu, alături de mai multe mărgelă și scoici prelucrate, de un fildeș de mamut și de numeroase resturi fosile animale. Englezul a teoretizat atunci, în mod greșit, că scheletul aparține unei femei, astfel că scheletul este cunoscut și azi drept *Red Lady of Paviland*³⁶. Mai mult, Buckland a concluzionat că rămășițele aparțin unei vrăjitoare sau prostituate din perioada romană, dat fiind că nu departe existau ruinele unui castru roman. Pe de altă parte, fildeșul de mamut a fost catalogat drept un fildeș de elefant adus de romani ca un animal exotic în Britania³⁷. Azi, după ultimele studii efectuate asupra sa, scheletul vopsit cu ocră roșu este al unui bărbat de acum 33000 de ani³⁸.

Atunci când un vizionar, așa cum a fost Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes, a publicat o lucrare monumentală în care contesta vârsta tânără a Pământului și a resturilor umane sau animale descoperite în siturile arheologice (*Antiquités celtiques et antédiluviennes*, 1849), lumea academică încă îl mai privea cu indiferență. Însă nu pentru multă vreme.

Jules de Christol (1802–1861), un tânăr geolog francez a cărui teză de doctorat trata problematica rinocerilor fosili³⁹, descoperise, în 1828, explorând peșterile Pondres și Gard din apropiere de Montpellier alături de geologul Pierre Toussaint Marcel de Serres de Mesplès (1780–1862), resturi fosile de hienă, urs de peșteră și rinocer în același context stratigrafic cu resturi fosile umane. Cu doar un an înaintea sa, Paul Tournal (1805–1827), un farmacist pasionat de arheologie, identificase în peștera Las Fonts din apropierea satului Bise-Minervoise, de asemenea, resturi fosile umane alături de resturi fosile animale⁴⁰.

Deși, inițial, ambele descoperiri au fost contestate de Cuvier și apropiații acestuia, Tournal a insistat în eforturile sale de a convinge lumea academică de vechimea fosilelor umane. Într-o scrisoare adresată Academiei din Toulouse, Paul Tournal descrie descoperirile sale, și pe cele ale lui Christol, insistând asupra ideii că “*omul, de asemenea, a fost descoperit în stare fosilă*”. Francezul a subliniat atunci

³⁴ *Ibidem*, p. 23.

³⁵ Van Riper, 1993, p. 61.

³⁶ Jordan, 1999, p. 23.

³⁷ Buckland, 1823, p. 87-93.

³⁸ Jacobi-Higham, 2008, p. 898-907.

³⁹ Christol, 1834.

⁴⁰ Barker, 1999, p. 28.

că, în opinia sa, “omul trăia încă din acele vremuri în societate și chiar avea un stadiu avansat de civilizație”⁴¹. De altfel, Paul Tournal a fost considerat, pentru multă vreme, autorul termenului de “preistorie”, cel puțin în sensul folosit în prezent. Astăzi, este cert că Tournal a folosit termenul de “anteistorie”, “preistoric” fiind un adjectiv folosit în premieră de englezul Daniel Wilson în anul 1851⁴².

La doar un an după descoperirile lui Christol, și în plin scandal iscat de fervoarea lui Tournal și reticența lui Cuvier sau Buckland, medicul belgiano-olandez Philippe-Charles Schmerling (1790–1836), anunță o descoperire similară. “În peștera Engis, din apropiere de Liege, Schmerling descoperea două cranii umane parțiale, unul de adult și altul juvenil, unul dintre ele alături de un dinte de mamut, și numeroase artefacte litice sau din os. Toate acestea, la rândul lor, erau amestecate cu fosile animale aparținând unor specii extinse și păreau conservate în același mod. Conștient de dubiile exprimate de Cuvier și alții cu privire la astfel de descoperiri, Schmerling sublinia că a excavat personal speciile cruciale, cu cea mai mare grijă, și insista asupra faptului că nu există absolut nicio dovadă că fosilele umane ar fi fost îngropate acolo la o dată ulterioară față de cele animale”⁴³.

Era o poziție riscantă cea adoptată de Schmerling. Conștient de faptul că ar putea să își piardă credibilitatea și să pună capăt unei cariere promițătoare, belgianul evită să insiste asupra vechimii fosilelor, iar în volumul *Recherches sur les ossements fossiles découverts dans les cavernes de Liege*, publicat în anul 1833, la un an după moartea lui Cuvier, Schmerling nu discută decât sumar despre descoperirea acestor rămășițe umane, numindu-le “antediluvieni”. Nu uită însă să sublinieze că “Indiferent de concluziile pe care ne place să le tragem în ceea ce privește originea umanității, eu, personal, sunt convins că rămășițele aparțin unei persoane cu facultăți intelectuale limitate, unei persoane care a cunoscut un nivel redus de civilizație”⁴⁴. Fără termen de comparație, și într-o perioadă în care originea umanității era un subiect de aspre dispute academice și teologice, Schmerling a ratat șansa de a descrie prima descoperire a rămășițelor unui Om de Neanderthal. Istoria îl menționează însă ca pe primul om care a făcut o astfel de descoperire arheologică.

O altă descoperire, cea din 1848, din peștera Forbes Quarry, Gibraltar, aducea în fața oamenilor de știință cel de al doilea neanderthalian și, totodată, unul dintre cele mai complete cranii descoperite vreodată. Deși scos la lumină întâmplător, în timpul unor lucrări asupra unor fortificații britanice, craniul a atras imediat atenția. Căpitanul Edmund Flint din Marina Regală, secretar al Societății Științifice din Gibraltar, cel care l-a și descoperit, l-a prezentat în cadrul societății încă de la data de 3 martie 1848. Și totuși, de abia în 1864 a fost recunoscut ca o dovadă certă a unui om preistoric, atunci când a fost prezentat Asociației Britanice a Avansului Științific⁴⁵.

⁴¹ Rudwick, 2008, p. 228-229.

⁴² Chippindale, 1988, p. 303-315.

⁴³ Rudwick, 2014, p. 186.

⁴⁴ Schmerling, 1834, p. 177-179.

⁴⁵ Jordan, 1999, p. 25.

2. Omul de Neanderthal – descoperiri, controverse și certitudini în secolul al XIX-lea

2.1. De la Joachim Neumann la Omul de Neanderthal

Joachim Neumann, cunoscut mai bine sub numele de Joachim Neander după elenizarea numelui de familie de către bunicul acestuia, s-a născut la 1650, la Bremen. Deși a trăit doar 30 de ani, Joachim a devenit în timpul scurtei sale vieți unul dintre cei mai mari compozitori de imnuri religioase ai lumii⁴⁶. Însă, ca o ironie a sorții, numele său avea să devină cunoscut în întreaga lume nu atât prin creațiile sale literare și muzicale, cât prin asocierea cu o specie umană preistorică, una care, prin simpla sa existență, nega convingerile teologice ale lui Joachim Neander și ale unei întregi lumi. Devenit rector al Școlii de Latină și de Gramatică din Dusseldorf la doar 24 de ani, în 1674, se îndrăgostește de valea din imediata apropiere. Aici obișnuia să se plimbe cu regularitate, simțindu-se inspirat de frumusețea naturii, și tot aici avea să creeze cele mai frumoase imnuri ale sale. Valea era locul în care oamenii se adunau în mulțimi mari ca să îl asculte predicând, chiar dacă știau că Neander încălca multe din canoanele Bisericii Reformate organizând întâlniri în alte spații decât cele vizate de cler. Acesta este motivul pentru care este acuzat de erezie de către conducerea bisericii, este înlăturat din funcție, i se interzice să mai predice și este apoi izgonit din oraș. Conform versiunii populare, Joachim se retrage într-o peșteră în care trăiește mai multe luni, mulțumindu-se să creeze imnuri religioase. Deși este iertat de Biserica Reformată în 1679 și chemat să predice în Bremen, Joachim nu o face decât pentru câteva luni, înainte de a se stinge din viață, la doar 30 de ani, grav bolnav de tuberculoză. În memoria sa, oamenii care îl îndrăgiseră aveau să redenumescă valea în care îi plăcuse atât de mult să creeze, “Valea lui Neander” (Neanderthal în limba germană), în timp ce peștera în care trăise pentru câteva luni, pe lângă numele consacrat de peștera Feldhof, avea să poarte de atunci și denumirea de Grota lui Neander⁴⁷.

175 de ani mai târziu, doar două grote mai existau din cele peste 20 din Valea Neander, restul fiind distruse de apariția carierelor de piatră. În una dintre acestea, mai precis în peștera Feldhof, muncitorii de la cariera de piatră descoperă, la sfârșitul verii anului 1856, mai multe oase fosilizate pe care le confundă cu cele ale unui urs⁴⁸. A fost inspirația unuia dintre proprietarii carierei de piatră, un individ pe nume Wilhelm Beckershoff, care le-a cerut muncitorilor să îi predea oasele “ursului” și să caute mai multe, însă, în ciuda eforturilor, alte fosile nu au mai fost găsite. Acesta realizase că acea parte de craniu adusă de muncitori este una umană, dar arcadele extrem de proeminente, așa cum nu se întâlneau la nici un om, l-au determinat să caute pe cineva care avea măcar o idee despre ce ar putea fi vorba. Astfel, Beckershoff, împreună cu asociatul său Friedrich Wilhelm Pieper, le-a predat lui Johann Carl Fuhlrott, profesor de gramatică la școala din localitate⁴⁹.

⁴⁶ Winkworth, 1869, p. 311.

⁴⁷ Ackermann, 2005, p. 23.

⁴⁸ Jordan, 1999, p. 15-16.

⁴⁹ Schrenk, Müller, 2009, p. 3; Jordan, 1999, p. 16.

Fuhlrott identifică în mod corect că oasele fosilizate – un fragment de calotă craniană, cinci fragmente costale, un fragment de pelvis, două femururi, două oase cubitus și unul radius, o claviculă dreaptă, un fragment de scapulă și două oase humerus – sunt, fără dubii, umane⁵⁰. De descoperire se arată interesați doi savanți germani, Hermann Schaaffhausen și Franz Josef Carl Mayer, aceștia solicitându-i lui Fuhlrott să trimită rămășițele fosile spre o analiză detaliată. Fuhlrott se conformează și călătorește la Bonn, acolo unde îi înmânează oasele lui Hermann Schaaffhausen, Mayer neputând fi prezent din cauza unei boli.

Schaaffhausen se număra printre puținii oameni de știință care, la jumătatea secolului al XIX-lea accepta ideea de vechime a speciei umane, convingeri pe care le publicase într-un articol intitulat *Despre stabilitatea și schimbările speciilor* în 1853, articol în care analizase posibilitatea existenței oamenilor fosili⁵¹. La 2 iunie 1856, Schaaffhausen și Fuhlrott prezintă descoperirea lumii academice în cadrul Societății de Istorie Naturală a Prusiei și Westfaliei, însă controversile de abia începeau. Unul dintre cei mai puternici opozanți ai teoriei vechimii considerabile a fosilelor s-a dovedit a fi anatomistul Franz Josef Carl Mayer, colegul lui Schaaffhausen. *“Conform lui Mayer, forma atipică a femurilor și a pelvisului a apărut într-un context similar cu cel prezent la populațiile mongoloide, mai precis la o persoană care a călărit aproape toată viața. Fractura vindecată parțial de pe brațul stâng ar fi generat dureri cronice cumplite, fapt ce explică prezența arcașilor proeminente. Scheletul, specula Mayer, ar fi aparținut unui cazac dezertor din timpul campaniei împotriva lui Napoleon din 1813/1814”*⁵².

O altă voce puternică împotriva teoriei lui Schaaffhausen a fost cea a lui Rudolf Ludwig Carl Virchow, medic și antropolog german de origine poloneză, cel care susținea că rămășițele umane nu sunt deloc vechi, ci aparțin unei persoane cu grave dizabilități care a trăit din grija altora până la o vârstă matură. Era, concluziona Virchow, de altfel un aprig contestatar al evoluționismului, un caz special și unic care nu trebuia interpretat ca o dovadă a existenței oamenilor preistorici. Iar printr-o astfel de opinie, pentru că Virchow era unul dintre cei mai mari biologi ai vremii, Omului de Neanderthal îi era negată din nou existența. *“Alte opinii ale vremii indicau că fosilele aparțin unui olandez din vechime, unui celt, unui biet idiot hidrocefalic ce a trăit ca un animal în păduri sau chiar unui canibal sălbatic care, cumva, fusese transportat în nordul Europei”*⁵³.

2.2. Homo neanderthalensis, între respingere și certitudine

Descoperirea din Valea Neander a rămas virtual necunoscută în Anglia până după publicarea *Originii speciilor* a lui Charles Darwin. Primul savant englez care s-a deplasat în Germania pentru a analiza fosilele a fost geologul Charles Leyll (1797–1875), în 1860, cel care va aduce în Anglia, spre studiu, o copie fidelă a calotei craniene neanderthaliene descoperite lângă Dusseldorf. O nouă inițiativă britanică îi

⁵⁰ Schrenk, Müller, 2009, p. 4

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 6.

⁵³ Jordan, 1999, p. 31-32.

aparține zoologului și paleontologului George Busk (1807–1886), cel care traduce studiile lui Hermann Schaaffhausen și le pune la dispoziția publicului englez. Alături de ei, biologul Thomas Henry Huxley (1825–1895) este primul care face o conexiune între descoperirea germană și cea a lui Phillipe-Charles Schmerling efectuată în Belgia cu 26 de ani mai devreme. Însă Huxley clasifică eronat cele două cranii scoase la lumină de Schmerling drept rămășițe ale lui *Homo sapiens*, eroare ce va fi corectată de abia în anul 1936, atunci când craniul juvenil a fost atribuit speciei *Homo neanderthalensis*, în timp ce craniul matur a fost catalogat drept *Homo sapiens*⁵⁴. Huxley, însă, poreclit la vremea respectivă “buldogul lui Darwin”, pentru ardoarea cu care l-a susținut și apărât pe acesta, publică în 1863 lucrarea *Man`s place in nature*, prezentând în aceasta exemplarul din Valea Neander ca o dovadă clară a originii animale a speciei umane⁵⁵.

În același an 1863, geologul anglo-irlandez William King (1809–1886) publica o nouă viziune asupra fosilelor neanderthaliene. “*Conform lui King, rămășițele aparțineau unei specii diferite față de specia umană modernă. El a numit această nouă specie, Homo neanderthalensis, Omul de Neanderthal. Opinia lui King privitoare la natura Omului de Neanderthal a fost, de altfel, o piatră de temelie în știință. Era pentru prima dată când un savant sugera că în trecut au existat mai multe specii umane, nu una singură, iar acesta era începutul științei paleoantropologiei*”⁵⁶.

Ca o ironie a sorții, doar un an mai târziu, King încerca să retracteze ceea ce afirmase nu cu multă vreme în urmă, cerând ca *Homo neanderthalensis* să nu mai fie catalogat ca membru al genului Homo. William King afirma de această dată că fosilele neanderthaliene sunt “*eminamente simiene*”, însă denumirea propusă de el a rămas valabilă până astăzi⁵⁷.

În 1866, la 36 de ani după descoperirea lui Schmerling din peștera Engis din apropiere de Liege, un alt belgian, geologul Édouard-François Dupont (1841–1911), anunța o nouă descoperire. Dupont identifică în grota La Naulette, din provincia belgiană Namur, o mandibulă umană, un os cubitus și un os metacarpian cu trăsături arhaice. Toate acestea se aflau în același depozit geologic în care se regăseau fosilele unor mamifere din perioada glaciară: mamut, rinocer lânos, ren sau muflon⁵⁸. Primul care a analizat fosilele în cauză a fost marele antropolog Pierre Paul Broca (1824–1880), cel care, comparând mandibula descoperită la La Naulette cu unele aparținând unor cimpanzei, unor melanezieni moderni, unor indivizi din neolitic sau cu a unui parizian contemporan, concluziona: “*este pentru prima dată când este oferit un argument anatomic în favoarea darwinismului. Acesta este primul inel din lanțul care se întinde între om și maimuță*”⁵⁹.

⁵⁴ Schrenk, Müller, 2009, p. 7.

⁵⁵ Rice, 2007, p. 288.

⁵⁶ Steffoff, 2009, p. 13-14.

⁵⁷ Jordan, 1999, p. 33-34.

⁵⁸ Toussaint-Pirson, 2006, p. 293-312.

⁵⁹ Trinkaus-Shipman, 1996, p. 110-111.

Între timp, tot în 1864, William King compară craniul din Valea Neander cu cel pe care îl primise din Gibraltar cu doi ani mai înainte și realizează că asemănările sunt izbitoare. El dovedea astfel că descoperirea de lângă Dusseldorf nu era o anomalie ci, mai degrabă, dovada irefutabilă a existenței unei specii hominide preistorice, alta decât *Homo sapiens*⁶⁰. În schimb, Rudolf Virchow se ambiționa să demonteze fiecare descoperire în parte, bazându-se pe ipoteze anatomice, pentru a demonstra că fosilele sunt unele recente, fiecare dintre ele având circumstanțe pentru a fi prezentate ca anomalii anatomice. *“Un craniu și mai mulți dinți au fost identificați în Taubach, Turingia, însă au fost respinși de Virchow în stilul său familiar. În același timp, fragmente osoase din ceea ce știm astăzi că sunt indivizi neanderthalieni au fost descoperite la Pontnewydd în Țara Galilor în 1874, și la Rivaux, în sudul Franței, în 1876”*⁶¹. Descoperirea anatomistului Eugene Dubois din insula Java, Indonezia, din anul 1868, descoperire care îl aducea la lumină pentru prima dată pe *Homo erectus* (*Anthropopithecus erectus*, după cum îl botezase Dubois), nu făcea la vreme respectivă decât să întărească ideea unui trecut îndepărtat al liniei evolutive umane, unul care nu începea cu Omul de Neanderthal și care ducea mult mai departe în timp originile umane⁶².

În 1880, în peștera Šipka din Moravia, Cehia, profesorul Karel Jaroslav Maška identifica un fragment de mandibulă aparținând unui neanderthalian juvenil, în asocierie cu oase fosile ale unor animale din perioada glaciară, alături de unelte de piatră de tip musterian, după denumirea deja consacrată, oferită de antropologul francez Louis Laurent Gabriel de Mortillet (1821–1898) în 1864, după situl La Moustier din Franța. Interesant este că la Šipka, K. J. Maška descoperea prima dovadă certă a folosirii focului de către neanderthalieni⁶³. Șase ani mai târziu, în 1886, în Belgia, în peștera Spy, arheologul Marcel de Puydt, paleontologul Julien Fraipont și geologul Max Lohest, scoteau la lumină două schelete neanderthaliene aproape complete ale unor adulți și cel al unui copil în asocierie cu artefacte musteriene. *“În fața acestui val de descoperiri neanderthaliene, încercările lui Virchow de a demonstra că toate acestea reprezintă cazuri patologice păreau disperate și imposibile”*⁶⁴. *“De cealaltă parte, făcând referire la descoperirea de la Spy, Hermann Schaaffhausen triumfa: O descoperire recentă de o mare importanță este o confirmare a explicației dată de mine oaselor neanderthaliene”*⁶⁵.

În anul 1899, geologul croat Dragutin Gorjanović-Kramberger (1856–1936), anunța descoperirea unuia dintre cele mai bogate situri din lume asociat cu Omul de Neanderthal și cultura musteriană, cel de la Krapina, Croația. Omul de Neanderthal

⁶⁰ Schrenk, Müller, 2009, p. 7-9.

⁶¹ Jordan, 1999, p. 39.

⁶² *Ibidem*, p. 45-46.

⁶³ *Ibidem*, p. 39-40; Svodoba *et alii*, 1996, p. 233-234.

⁶⁴ Jordan, 1999, p. 41.

⁶⁵ Schrenk, Müller, 2009, p. 9.

devenise astfel o certitudine deși, cel puțin până în primul deceniu al secolului XX, au existat destule voci care să conteste existența acestei specii⁶⁶.

2.3. O nouă viziune asupra preistoriei. De la Boucher de Perthes la Gabriel de Mortillet

Pe lângă fosilele care începuseră deja să trădeze existența unui trecut cu mult mai îndepărtat decât cel biblic, existent în conștiința maselor și a celor mai mulți dintre oamenii de știință de la începutul secolului al XIX-lea, industria litică preistorică s-a dovedit un factor cel puțin la fel de important în înțelegerea trecutului specie noastre și a celorlalte specii umane. Uneltele și armele de piatră au fost cu atât mai importante cu cât se găseau în număr mai mare decât fosilele, adesea în același context arheologic cu fosilele animale din perioada glaciară dar, mai ales, alături de fosilele umane.

“Mult superioare ca număr față de tot ceea ce rămas din perioada romană, obiectele datate a fi din epoca de piatră depășesc deja o sută de mii numai în Franța. Se găsesc adesea la nivel cu solul. Astfel, în optsprezece luni, într-o comună din cantonul Cloyes (Eure-et-Loir), pe câmpuri sau în carierele de piatră, au fost ridicate peste șase sute de obiecte din silex, din epoci diverse, toate prelucrate de oameni. Doar în comuna Wimmille, lângă Boulogne-sur-Mer, s-au găsit aproape o mie. La poalele Muntelui Saleve, nu departe de grotă Veyrier, o mie o sută, două mii de vârfuri de piatră s-au recuperat din valea Petit-Morin, în Champagne, patru mii de silexuri, prelucrate în stil Levallois, lângă Paris, douăsprezece mii în grotă Thayngen, douăzeci și cinci de mii pe malurile lacului Neuchatel etc. etc.”, scria arheologul francez Henri Raison du Cleuziou (1833–1896), în 1887⁶⁷. Însă acceptarea acestor creații preistorice ca obiecte create de om și, mai ales, unele cu o vechime de zeci, poate sute de mii de ani, s-a dovedit extrem de anevoioasă. Practic, la momentul în care Henri du Cleuziou scria rândurile de mai sus, în mediul academic european încă mai existau dezbateri cu privire la vechimea speciei umane și a creațiilor litice ale acesteia.

Atunci când anticarul John Frere a publicat o primă schiță cu bifacialele descoperite la Hoxne (Suffolk, Anglia), în anul 1800, nimeni nu a vrut să dea atenție articolului său. Opinia lui George Cuvier, sprijinită puternic în Anglia de William Buckland, susținea că omul nu există în stare fosilă, implicit, orice creație litică umană, descoperită în același context cu fosile ale unor animale extinse, nu putea fi decât o intruziune de dată recentă. A fost nevoie de curajul nebun al unui visător dornic de glorie, așa cum era tânărul Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes (1788–1868), pentru a se opune ideilor radicale ale lui Cuvier și, mai ales, pentru a avea la final câștig de cauză.

“La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în fiecare oraș din Franța exista o societate culturală menită să întrețină viața intelectuală dar, în același, să ridice și să își perfecționeze membrii în varii domenii de activitate. Participanții, în marea lor majoritate, erudiți și avuți locali, se întâlneau cu regularitate pentru a ține alocuțiuni pe diverse teme de interes, cum ar fi arta, istoria naturală, arheologia sau

⁶⁶ Trinkaus-Shipman, 1996, p. 164-166.

⁶⁷ du Cleuziou, 1887, p. 3.

diferite curiozități, iar orașul Abbeville, acolo unde Jacques Boucher de Crèvecœur de Perthes ajunsese printr-un concurs de împrejurări, nu făcea excepție. În 1829, un anume Casimir Picard, medic proaspăt instalat în Abbeville adera la Societatea de Emulație locală, acolo unde Boucher de Perthes era vicepreședinte. Picard era pasionat de arheologie, în special de obiectele litice. În una dintre alocuțiunile sale Picard susținea că topoarele litice, topoare celtice, așa cum le numea, nu erau manevrate direct cu mâna, ci erau atașate unor tije de lemn sau cornuri de cervide. Și chiar a încercat să producă singur astfel de obiecte⁶⁸. Demonstrația a atras atenția lui Boucher de Perthes, cel care avea să devină prieten pe viață cu Casimir Picard, și care, astfel, își descoperă o nouă pasiune, cercetarea trecutului.

Boucher de Perthes descoperă între 1835 și 1844 mai multe bifaciale pe valea râului Somme, apoi altele la Menchecourt, lângă Abbeville. Convins de existența omului preistoric, de Perthes începe o muncă monumentală în care își expune opiniile și își detaliază cercetările, muncă concretizată în cele trei volume ale cărții intitulate *Antiquités celtiques et antédiluviennes: Mémoire sur l'industrie primitive*. Ridiculizat de contemporani, de Perthes continuă să își susțină ideile și, într-un final, primește ajutor acolo de unde se aștepta mai puțin, de la doctorul Marcel-Jerome Rigollot (1786–1854), unul dintre contestatarii săi cei mai aprigi.

“Rigollot, președinte al Societății Antichităților din Picardie, examinează, la rândul său, în 1853, depozitele glaciare din apropierea localității Saint-Acheul, de pe râul Somme, și descoperă bifaciale similare cu cele descrise de Boucher de Perthes, în asociere cu fosilele unor animale dispărute. Scepticismul său dispărea rapid, apoi, cu grijă, nota poziția fiecărui obiect sau fosile la o calitate pe care de Perthes nu o atinsese. Munca sa la Saint-Acheul a fost atât de importantă încât uneltele descoperite de John Frere sau Boucher de Perthes au fost cunoscute de atunci înainte drept topoare bifaciale acheuleene⁶⁹”.

Recunoașterea oficială a artefactelor de piatră a venit însă după vizita în Franța, pe Somme, a geologilor englezi Charles Lleyl, John Evans, Hugh Falconer sau Joseph Prestwick, în 1858–'59, cei care confirmau vechimea acestora, dar și autenticitatea lor. “Încet, de ici sau de colo, dovezi ale vechimii uriașe a umanității se acumula. Însă această tendință era încă ignorată, uneori chiar negată, iar dovezile apăreau, mai degrabă, în obscure publicații locale⁷⁰”.

Astfel de descoperiri veneau să le susțină pe cele efectuate de Tournal, Ami Boue, Christol, Emilien Dumas, Schmerling și ceilalți, dar și să întărească teoriile cu privire la o succesiune tehnologică în cultura materială umană ce pleca de la piatră și ajungea până la fier. Cel care a postulat o atare clasificare a fost danezul Christian Jurgensen Thomsen, proaspăt numit curator al Muzeului Național Danez al Antichităților în 1816. Având ca primă îndatorire o aranjare a colecțiilor muzeului într-o anumită ordine, Thomsen le-a grupat, simplu, apelând la cele trei epoci propuse cu două milenii înaintea sa de Titus Lucretius Carus, cea de piatră, cea de bronz și cea de fier.

⁶⁸ Trinkaus-Shipman, 1996, p. 56-57.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 59.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 103.

Clasificarea a devenit clară odată cu publicarea ghidului muzeului în 1836, *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*⁷¹. Însă și această prezentare simplistă a devenit curând insuficientă pentru arheologi, atâta vreme cât diferențele dintre creațiile litice descoperite în siturile europene erau unele suficient de mari pentru a putea structura, la rândul ei, așa numita epocă de piatră în mai multe perioade distincte.

“Astfel, în 1865, savantul englez John Lubbock, Baron de Avebury (1834–1913), propunea în premieră, în volumul numit *Prehistoric Times*, doi noi termeni, cel de Paleolitic și cel de Neolitic. Trei ani mai târziu, în cea de a zecea ediție a *Principiilor Geologiei*, Sir Charles Llyel folosea următoarea frază: *Omul arhaic este văzut astăzi că a fi trăit în patru etape istorice – sau mai degrabă preistorice – Paleoliticul, Neoliticul, epoca de Bronz și cea de Fier*”⁷².

Patru ani mai târziu, în 1869, în *Essai d'une classification des cavernes et des stations sous abri, fondée sur les produits de l'industrie humaine*, apoi în 1883, antropologul francez Louis Laurent Gabriel de Mortillet, propunea o elaborată clasificare a Paleoliticului, perioadă de timp pe care el o subdiviza în 14 epoci distincte, în funcție de tiparele creațiilor litice, unele dintre denumiri fiind valabile și astăzi: *Acheulean* (după numele sitului preistoric de la Saint-Acheul, descoperit de Rigollot în 1853), *Musterian* (după numele sitului Le Moustier, descoperit de arheologul francez Edouard Lartet în 1860), *Solutreean* (după Roche de Solutre, identificat de geologul și arheologul francez Henry Bernard Alfred Testot-Ferry în 1866) sau *Magdalenian* (după numele sitului La Madeleine, excavat în premieră de același Edouard Lartet în 1863, același care descoperise, în 1860, la Les Eyzies-de-Tayac-Sireuil, primul exemplar din specia Cro-Magnon) ori *Aurigancian* (după situl d'Aurignac, descoperit de Lartet în 1860)⁷³. Se puneau astfel bazele primelor studii cu adevărat aprofundate asupra unei lumi străvechi ce devenise o certitudine. O lume plină de controverse și de mister, pe care lumea academică era gata să o devăluie, după secole de obscurantism și de preconceptii.

⁷¹ Glyn, 1962, p. 40.

⁷² *Ibidem*, p. 58.

⁷³ Mortillet, 1883, p. 20.

BIBLIOGRAFIE

- Ackermann, 2005 Ackermann, Helmut, *Joachim Neander • Sein Leben • Seine Lieder • Sein Tal*, mit einem Beitrag von Oskar Gottlieb Blarr, 3. Auflage, Grupello Verlag, Düsseldorf, 2005, 120 pg., ISBN 3-89978-029-9.
- Barker, 1999 Barker, Graeme (ed), *Companion Encyclopedia of Archaeology*, Routledge Companion Encyclopaedias, Vol. 1-2, Routledge, New York, 1999, 1280 pg., ISBN 0415064481.
- Buckland, 1823 Buckland, William, *Reliquiæ diluvianæ; or, Observations on the Organic Remains Contained in Caves, Fissures and Diluvial Gravel, and on other Geological Phenomena, attestin the action of an Universal Deluge*, London, John Murray, 1823, vii + [2] + 304 + 27 Pl.
- Chippindale, 1988 Chippindale, Christopher, *The Invention of Words for the Idea of „Prehistory“*, În: *Proceedings of the Prehistoric Society*, Vol. 54 (January 1988), p. 303-314.
- Christol, 1834 de Christol, Jules, *Recherches sur les caractères des grandes espèces de rhinocéros fossiles*, Montpellier, Jean Martel Ainé, Imprimeur de la Faculté de Médecine, 1834, 70 pg.
- Cuvier, 1840 Cuvier, Georges, *Discours sur les révolutions de la surface du globe, et sur les changements qu'elles ont produit dans le règne animal*, Huitième édition, Paris, H. Cousin, Amsterdam, Veuve Legras, Imbert et Comp., 1840, 355 pg.
- de Mortillet, 1869 de Mortillet, Gabriel, *Essai d'une classification des cavernes et des stations sous abri, fondée sur les produits de l'industrie humaine*, În: *Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme et l'étude du sol, de la faune et de la flore qui s'y rattachent*: revue mensuelle illustrée, 2 serie, n 3, mars 1869, p. 172-179.
- Mortillet, 1883 de Mortillet, Gabriel, *Le Préhistorique, antiquité de l'homme*, C. Reinwald, Paris, 1883, 660 pg.
- De Perthes, 1857 Boucher de Perthes, *Antiquités celtiques et antédiluviennes. Mémoire sur l'industrie primitive et les arts a leur origine*, I–III, Treuttel et Würtz, Paris, 1857, 732 pg.
- du Cleuziou, 1887 du Cleuziou, Henri Raison, *La création de l'homme et les premiers âges de l'humanité*, C. Marpon et E. Flammarion, Paris, 1887, 840 pg.
- Frere, 1800 Frere, John, *XVIII. Account of Flint Weapons discovered at Hoxne in Suffolk. By John Frere, Esq. F.R.S. and F.A.S. In a Letter to the Rev. John Brand, Secretary*, În: *Archaeologia*, 13, 1800, p. 204-205.

- Glyn, 1962 Glyn, Daniel, *The Idea of Prehistory*, The World Publishing Company, Cleveland and New York, 1962, 224 pg., ISBN 08522453 27.
- Goodrum, 2002 Goodrum, Matthew R., *The meaning of ceraunia: archaeology, natural history and the interpretation of prehistoric stone artefacts in the eighteenth century*, În: *The British Journal for the History of Science*, 2002, 35, p. 255-269.
- Goodrum, 2008 Goodrum, Matthew R., *Questioning Thunderstones and Arrowheads: The Problem of Recognizing and Interpreting Stone Artefacts in the Seventeenth Century*, În: *Early Science and Medicine*, 13, 2008, p. 482-508.
- Jacobi, Higham, 2008 Jacobi, R. M.; Higham, T. F. G., *The "Red Lady" ages gracefully: new ultrafiltration AMS determinations from Paviland*, În: *Journal of Human Evolution*, Volume 55, Issue 5 (November 2008), p. 898-907.
- Johanson, 2009 Johanson, Kristiina, *The Changing Meaning of 'Thunderbolts'*, În: *Folklore*, Electronic Journal of Folklore (ISSN 1406-0949), Vol. 42, 2009, p. 129-174, on-line <http://www.folklore.ee/folklore/vol42/johanson.pdf> (accesat 1.10.2015).
- Jordan, 1999 Jordan, Paul, *Neanderthal: Neanderthal Man and the story of human origins*, Sutton Publishing, 1999, 239 pg., ISBN 075091 9345.
- Leclerc, 1780 Leclerc, Georges Louis, *Les époques de la nature*, L'Imprimerie Royale, Paris, 1780, 264 pg.
- Leshner, 2014 Leshner, James, *Xenophanes*, În: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2014 Edition), on-line <http://plato.stanford.edu/entries/xenophanes/> (accesat 1.10.2015).
- Michel, 1851 Michel, Théodore, *Histoire de la ville et du canton de Vernon*, Leroy, Vernon, 1851, 192 pg.
- Rice, 2007 Rice, Stanley A., *Encyclopedia of Evolution*, Facts on File, 2007, 468 pg., ISBN 0816055157.
- Rudwick, 1976 Rudwick, Martin J. S., *The meaning of fossils: Episodes in the History of Paleontology*, Science History Publications, New York, 1976 (2^d ed.), 304 pg., ISBN 0226731030.
- Rudwick, 2008 Rudwick, Martin J. S., *Worlds Before Adam: The reconstruction of Geohistory in the Age of Reform*, The University of Chicago Press, 2008, 648 pg., ISBN 9780226731308.
- Rudwick, 2014 Rudwick, Martin J. S., *Earth's deep history: how it was discovered and why it matters*, The University of Chicago Press, 2014, 392 pg., ISBN 9780226204093.
- Schmerling, 1834 Schmerling, Philippe-Charles, *Recherches sur les ossements fossiles découverts dans les cavernes de Liège*, Seconde Volume, P.- J. Collardin, Imprimeur de L'Universite, Liège, 1834, 195 + 8 + (10) pg.

- Schrenk, Müller, 2009
Steffoff, 2009
- Schrenk, Friedmann; Müller, Stephanie, *The Neanderthals*, Routledge, 2009, 128 pg., ISBN 0415425204.
Steffoff, Rebecca, *Ice Age Neanderthals (Humans – An evolutionary History)*, Marshall Cavendish Benchmark, 2009, 112 pg., ISBN 0761441867.
- Svodoba *et alii*, 1996
- Svodoba, Jiri; Lozek, Vojen; Vlcek, Emanuel, *Hunters between East and West. The Paleolithic of Moravia*, Springer Science-Business Media, New York, 1996, 308 pg., ISBN 0-306-45250-2.
- Toussaint, Pirson, 2006
- Toussaint, Michel; Pirson, Stéphane, *L'exploration en galeries souterraines, une pratique méconnue de l'histoire des fouilles préhistoriques en grottes au XIXe siècle: l'exemple de la caverne de la Naulette (Belgique)*, In: *Paléo. Revue d'archéologie pré-historique*, 18, 2006, p. 293-312.
- Trigger, 2006
- Trigger, Bruce G., *A History of Archaeological Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006 (2nd ed.), 732 pg., ISBN 0521600499.
- Trinkaus, Shipman, 1996
- Trinkaus, Erik; Shipman, Pat, *Les hommes de Neandertal*, Éd. du Seuil, 1996, 427 pg., ISBN 2020131781.
- Van Riper, 1993
- Van Riper, A. Bowdoin, *Men Among the Mammoths: Victorian Science and the Discovery of Human Prehistory*, University of Chicago Press, 1993, 268 pg., ISBN 0226849929.
- Winkworth, 1869
- Winkworth, Catherine, *Christian Singers of Germany*, [London], Macmillan & Co Publishers, [1869], XIV + 340 pg.